

JAKKEL BARBARA*

A klímaváltozás emberi jogi megközelítése és az emberi jogok antropocentrizmusa*The Human Rights Approach to Climate Change and the Anthropocentrism of Human Rights***ABSZTRAKT**

Az „antropocén” korszakában élünk, amelynek lényege, hogy az emberi destruktív tevékenység olyan jelentős hatást gyakorol a Föld bolygóra, hogy az éghajlatváltozást, a biológiai sokféleség csökkenését és az átfogó környezetszennyezést magában foglaló globális ökológiai válság legfőbb felelőssévé vált. Az antropocén korszak tudományos koncepciója elkerülhetetlenné teszi, hogy a társadalmak felülbírálják azt a számtalan gazdasági- és jogintézményt, amelyet az ember és a környezet közötti kapcsolat szabályozására használnak, a környezeti etika felől érkező bírálat ugyanis az, hogy az ökológiai válság kialakulásához az antropocentrikus, az emberi érdekek kizárólagosságát hangsúlyozó szemlélet vezetett, amely a nem emberi létezőket alárendeli ezen emberi érdekeknek. Az ilyen öko- vagy biocentrikus szemléletet képviselő, a természetnek jogokat adó, vagy a biodiverzitást alkotmányos rangra emelő jogi megoldások az európai jogász szemével meglehetősen egzotikusnak tűnnek, hiszen ebben a régióban a bíróság előtt folyó klímapolitikai küzdelmek az emberi jogok szótárát felhasználva zajlanak. Ebben a tanulmányban arra szeretnék rámutatni, hogy a fenti eseteket nem egyfajta egzotikumként kell értelmezni, hanem az emberi jogokra alapozott klímavédelem egy fundamentális kihívásaként, amely a jogok nyelvét az emberin túlra is ki akarja terjeszteni, és a környezet nem emberközpontú védelmére tart igényt. Amellett fogok érvelni, hogy bár ezt a kihívást komolyan kell venni, jó indokaink vannak továbbra is az emberi jogok nyelvén kifejezni a klímaváltozással kapcsolatos igényeinket.

Kulcsszavak: klímavédelem, emberi jogok, antropocentrizmus, természet jogai, globális ökológiai válság

ABSTRACT

We live in the 'Anthropocene', whereby human destructive activity is having such a major impact on Planet Earth that it has become the main culprit in the global ecological crisis involving climate change, biodiversity loss and overall pollution. The scientific conception of the Anthropocene makes it inevitable that societies will reconsider the myriad economic and legal institutions used to regulate the relationship between humans and the environment. Since, a critic from the environmental ethics perspective states that the ecological crisis has been brought about by an anthropocentric view that emphasizes the exclusivity of human interests, subordinating non-human beings to these human interests. Such eco- or biocentric approaches, giving rights to nature or constitutionalizing biodiversity, seem rather exotic to a European lawyer, as in climate policy fights of this region we make efforts to increase the role of human rights. In this paper, I would like to point out that legal solutions that go beyond an anthropocentric perspective should not be understood as a kind of exoticism, but as a fundamental challenge to human rights-based climate protection that seeks to extend

* Dr. Jakkel Barbara, PhD-hallgató, Debreceni Egyetem Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, Debrecen. E-mail: jakkelbarbara@gmail.com. ORCID: 0009-0008-3063-9098

the language of rights beyond humans and calls for a non-human-centred protection of the environment. I will argue that, while this challenge must be taken seriously, there are good reasons to continue to use the language of human rights to express our climate change-related demands.

Keywords: *climate change, human rights, anthropocentrism, Rights of Nature, global ecological crisis*

2011-ben két Ecuadorban élő amerikai, Nori Huddle és Richard Fredrick Wheeler pert indított Ecuador Loja tartományának kormánya ellen: a beadvány alapjául az szolgált, hogy mindkettőjüknek földje van a Vilcabamba folyó mentén, Loja tartományban. Egy közeli út kiszélesítése során a tartományi kormány a folyóba juttatta a kitermelt anyagot és az építési törmeléket. Az eltömődések megváltoztatták a folyó útját, ami óriási áradásokat okozott. Az áradások növelték a földcsuszamlások kockázatát, károsították a helyi ökoszisztémákat, és csökkentették a helyi földtulajdonosok földhöz és vízhez való hozzáférését.

Huddle és Wheeler kétségbeesetten próbálta menteni földjeit, ennek érdekében a Vilcabamba folyó nevében beperelték a tartományi kormányt. Mivel ez egy természet nevében indított alkotmányos per volt, a per nem Huddle és Wheeler kártérítését, hanem kizárólag a folyó természetes ökoszisztémájának helyreállítását célozta.¹

Ugyan Huddle és Wheeler a városi bíróságon alulmaradtak, azonban ezt követően a lojai tartományi bírósághoz fordultak, amely 2011 márciusában a Vilcabamba folyó javára döntött.

A szakirodalom az ügyet a világ első sikeres RoN (Rights of Nature, azaz a természet jogai érdekében indított) pereként tartja számon.²

Az eset jól példázza annak a lehetőségét, hogy egy első ránézésre az amerikai földtulajdonosok érdekeit sértő károkozás hogyan alakul át egy önmagában a természettel szemben elkövetett károkozás miatt jogsérelemmé. A tartományi bíró érdeme pedig nem kevesebb, mint hogy függetleníteni tudta a természet jogait és a természet kárára elkövetett sérelmeket az emberi érdekektől.

A közelmúlt egyik hasonló jelentőségű sikeres RoN-alapú pere szintén Ecuadorból származik: 2021-ben az ecuadori alkotmánybíróság döntött úgy, hogy visszavonja a Bosque Protector Los Cedros rezervátumban két bányászati koncesszióra korábban kiadott környezetvédelmi engedélyeket.³ A bíróság ugyanis úgy ítélte meg, hogy a szóban forgó bányászati engedélyek nemcsak a területen élő közösségek számos alkotmányos jogát sértették meg, hanem – ami a legjelentősebb – az anyatermészet (Pacha Mama) jogait is. Ezen jogokat a bíróság kifejezetten a Los Cedros rezervátumnak ítélte meg.

Az ítélet azért jelentős, mert bár azt már egy korábbi ügyben kimondta a bíróság, hogy a mangrove-ökoszisztémák általában véve rendelkeznek természethez fűződő jogokkal, de nem adott olyan formulát, amely részletesen meghatározta volna, hogy konkrét esetekben ezeket a jogokat hogyan kell figyelembe venni. A Los Cedros-ítélet ettől továbbment, amikor konkrét

¹ A Vilcabamba folyóval kapcsolatos döntések letölthetőek innen: <https://ecojurisprudence.org/initiatives/huddle-v-provincial-government-of-loja/> (2025.02.06.); GREENE, Natalia: The first successful case of the Rights of Nature implementation in Ecuador. https://www.earthlaws.org.au/wp-content/uploads/2016/07/RO_N_Vilcabamba-Ecuador-Case-complete.pdf (2024.10.10.); KAUFFMAN, Craig–MARTIN, Pamela: Can rights of nature make development more sustainable? Why some Ecuadorian lawsuits succeed and others fail. *World Development* 2017/92, 130–142. (DOI: 10.1016/j.worlddev.2016.11.017)

² Lásd az 1. lábjegyzetben hivatkozott szakirodalom.

³ PECK, Mika et al.: The conflict between Rights of Nature and mining in Ecuador: Implications of the Los Cedros Cloud Forest case for biodiversity conservation. *People and Nature* 2024. (DOI: 10.1002/pan3.10615); MIHNEA, Tănăsescu et al.: Rights of nature and rivers in Ecuador's Constitutional Court. *The International Journal of Human Rights*, 2024, 1–23. (DOI: 10.1080/13642987.2024.2314536)

esetben strukturálta a természethez fűződő jogok alkalmazására vonatkozó jogi normát, és a Los Cedrost védelmet érdemlő, különleges alanyként ismerte el.⁴

Az ecuadori sikerek előzménye és a sikeres RoN-alapú perek egyik lehetséges előfeltétele a természet jogainak intézményes elismerése: Ecuador 2008-ban a világon elsőként alkotmányba foglalta a természet jogait.⁵

Ez lenne a megfelelő jogi válasz a globális ökológiai válságra?

Széleskörű tudományos konszenzus övezi azt az állítást, hogy az ökológiai válság antropogén eredetű, akár a biológiai sokféleség csökkenésére, az éghajlatváltozásra, akár az átfogó környezetszennyezésre gondolunk.⁶ Az antropocén korszak tudományos koncepciója jól megragadja a természet állapotáról és az emberiség szerepéről való gondolkodást. A környezeti etika ezen gondolatmenetet továbbszöve kritikát fogalmaz meg az „antropocentrizmus” ellen, amelynek lényege, hogy a jelenlegi globális környezeti válság felelőse az az emberközpontú ideológia, amely az emberi érdekeknek más nem emberi létezők (állatok és a természet) érdekei rovására való kizárólagosságát hangsúlyozza.⁷ Épp ezért, a környezeti etika támogatja az olyan jogi megoldásokat, amelyek nem antropocentrikusak, a bevezetőben említett, a természet jogaira alapozott perek éppen az antropocentrikus jog bírálatára való válaszként jelentek meg.

Mindezzel párhuzamosan, a globális környezeti problémák hatékonyabb megoldásának szolgálatában egyre inkább előtérbe kerül az emberi jogokra alapozott környezeti perek szerepe, ennek eklatáns példáit jelentik az éghajlatváltozással összefüggő klímaperek.

Így, bár eredetileg az emberi jogok és a környezeti válság különálló témaként kerültek be a nyilvánosságba, az 1970-es évektől kezdve rendszeresen együtt jelentek meg a jogi és politikai dokumentumokban, valamint a releváns kutatásokban. Filozófiai szempontól a végső kérdés az, hogy mi, emberek vagyunk-e felelősek a környezeti válságért a saját magunk számára biztosított jogok miatt.⁸ Az emberi jogok ugyanis „nemcsak az embertársainkkal való kapcsolatainkat szabályozzák, hanem egyúttal a természeti világgal szemben felsőbbrendű státuszt biztosítanak számunkra. Ha így értelmezzük, akkor az emberi jogok a környezeti válság mozgatórugói, mivel ösztönzik és igazolják a föld, a vizek és a levegő nem fenntartható használatát? Vagy pedig lényeges elemei a válságból kivezető út keresésének?”⁹

Érzékelhető egy ideológiai konfliktus az emberi jogi megközelítés, valamint az antropocén korszak természettudományos koncepciója és az attól továbblépő környezeti etika állításai között. Amennyiben ugyanis elfogadjuk, hogy a környezeti etika vádjai szerint az emberi érdekek természet feletti kizárólagosságát elfogadó, a természetet csupán az emberi érdekek maximalizálását szolgáló eszköznek tekintő ideológia vezetett a mostani globális ökológiai válsághoz, akkor azt is beláthatjuk, hogy egy olyan ideológiának a környezeti válság elleni „bevetése,” amely az embereket önmagában azért, mert emberek, jogok és érdekek kizárólagos birtokosává avatja, ebből az előbbi nézőpontból igazolásra szorul.

Jelen írás természetesen nem vitatja azokat az elért, jelentős eredményeket, amelyek a klímaváltozás hatásai ellen indított, emberi jogokra alapozott klímapereknek köszönhetőek, amelyek fontos legutóbbi példája az Emberi Jogok Európai Bírósága Klímaseniorok Svájc

⁴ PRIETO, Gustavo: The Los Cedros Forest has Rights – The Ecuadorian Constitutional Court Affirms the Rights of Nature. *Verfassungsblog*, 2021.december 11. <https://verfassungsblog.de/the-los-cedros-forest-has-rights/> (2024.10.10.).

⁵Ecuador alkotmányának természet jogaira vonatkozó rendelkezései: <https://www.garn.org/wp-content/uploads/2021/09/Rights-for-Nature-Articles-in-Ecuadors-Constitution.pdf> (2024.10.10.).

⁶ OKSANEN, Marku: On tackling the environmental crisis through human rights. *Ethics of the Environmental Crisis*, 75/2020. 104–119. (DOI: 10.4000/estetica.7354)

⁷ DROZ, Lařna: Anthropocentrism as the scapegoat of the environmental crisis: a review. *Ethics in Science and Environmental Politics*, 2022/22, 25–49. (DOI:10.3354/esep00200)

⁸ OKSANEN: i. m., 1.

⁹ OKSANEN: i. m., 1.

elleni ügye.¹⁰ Másrészt, jelen írás nem kíván kifejezetten foglalkozni azzal a számos nehézséggel, amelyekkel az emberi jogokra alapozott környezeti perek küzdenek, ezekről szintén csak említést fogok tenni.

A célom az, hogy rámutassak: ideológiai kihívást jelent az emberi jogokra alapozott környezeti perek számára az antropocentrizmus vádja. Erre a vádra pedig az egyik létező jogi reakálás, amit fentebb említettem, hogy bizonyos, tőlünk távoli országokban a természet jogaira alapozott pereket indítanak.

Az írásnak alapvetően elméleti célkitűzései vannak, nem törekszik arra, hogy átfogó joggyakorlat-elemzést adjon, a joggyakorlat eredményei csupán említés szintjén, illusztrációs céllal jelennek meg. Elsősorban a környezeti etika alapkérdései felől tekintek rá az emberi jogokra, és a szöveg végén olyan érveket igyekszem az emberi jogi megközelítés mellett felhozni, amelyeket a környezeti etika vádjait szem előtt tartva is elfogadhatónak tarthatunk.

1. Az antropocén és az antropocentrikus kritika

A „bolygóhatárok keretrendszer”¹¹ egy természettudományos koncepció, amely egy biztonságos működési teret határoz meg az emberiség számára a Föld rendszerének stabilitását szabályozó, eredendő biofizikai folyamatok alapján. A keretrendszer megalkotása óta többször került átdolgozásra, 2023 szeptemberében egy tudóscsoport először számszerűsítette azt a kilenc folyamatot, amely a Föld rendszerének stabilitását és rugalmasságát szabályozza. A kutatócsoport arra a következtetésre jutott, hogy a kilenc határból már hatot átlépett az emberiség. A határok átlépése növeli a nagyszabású, hirtelen vagy visszafordíthatatlan környezeti változások kialakulásának kockázatát. Mégis, az ökológiai válsággal foglalkozó tudósok folyamatos intései és a több mint 30 éve tartó nemzetközi megállapodások ellenére a globális szén-dioxid kibocsátás 1990 és 2020 között 70 %-kal nőtt.¹² A biológiai sokféleség soha nem látott mértékben omlik össze: néhány évtizeden belül egymillió állat- és növényfajt fenyeget a teljes kipusztulás, elsősorban az emberi tevékenység miatt.

Ez a „hármass bolygóválság” korszaka, amely az éghajlatváltozás, a biológiai sokféleség csökkenése és a széleskörű szennyezés egymással összefüggő válságait foglalja magában.

1.1. Az antropocén

A tudomány antropocén korszaknak nevezi a jelenkort,¹³ mivel az emberi destruktív tevékenység olyan jelentőssé vált a Föld bolygón, hogy az a globális környezeti válság legfőbb felelőssévé vált.¹⁴ Az antropocén válságfogalom, ugyanis bár a klímátörténelemben mindig voltak radikális változások és öt korábbi tömeges kihalási esemény volt a Földön, a légköri felmelegedés és a most zajló, hatodik tömeges kihalási esemény kivételesnek számít az ember létezése miatt. Amikor ugyanis egy válságesemény bekövetkezik, a nem-emberek

¹⁰ Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland, Application no. 53600/20. <https://hudoc.echr.coe.int/eng-press?i=003-7919428-11026177> (2024.10.11.).

A döntés magyar nyelvű összefoglalója: LUX Ágnes: Kétarcú döntés Strasbourg-ban. *JTI Blog*, 2024. április 18. <https://jog.tk.hu/blog/2024/04/ketarcu-klimadontes-strasbourg> (2024.10.10.).

¹¹A Bolygó határok keretrendszer részletesen megismerhető: <https://www.stockholmresilience.org/research/planetary-boundaries.html> (2024.10.11.)

¹² <https://www.unep.org/resources/emissions-gap-report-2022> (2024.09.05.)

¹³ Először Paul Crutzen, Nobel-díjas kémikus vetette fel az antropocén fogalmának használatát. lásd CRUTZEN, Paul: Geology of mankind. *Nature*, 2002/22, 415. (DOI: 10.1038/415023a)

¹⁴ HORNBERG, Alf: The Anthropocene challenge to our worldview. In: Jaria-Manzano, Jordi-Borras, Susana (Eds.): *Research handbook on Global Climate Constitutionalism*. Edward Elgar Publishing, 2019, 17–30. (DOI:10.4337/9781788115810.00007)

alkalmazkodnak vagy eltűnnek, az emberek viszont látják, hogy veszély leselkedik rájuk, ezért szorongani kezdenek. A természet állapotáról és az emberiség szerepéről való gondolkodásra irányuló késztetés jelenik meg az antropocén fogalmában.¹⁵

Az „antropocén” fogalma lehetséges földtörténeti korszakként és interdiszciplináris elméletként is értelmezhető, egy olyan, a gőzgép feltalálásához és az első ipari forradalomhoz köthető geológiai határvonalat jelöl, amely pontosan megragadja azt a pillanatot, amikor az ember elkezdett geológiai erőként hatni a bolygóra, és ezáltal olyan destruktív változásokat visz véghez, amelyek a geológiai kőzetrétegek között akkor is kimutathatóak lesznek, amikor az ember már rég eltűnt a bolygó felszínéről. Ez az a pillanat, amikor a „holocén” geológiai korszakából a Földrendszer antropocén korszakába léptünk.¹⁶

Az antropocén fogalmának az az igazi érdeme, hogy túlmutat a természettudományos értelmezés lehetőségén, mivel olyan szocionaturális kérdéseket is felvet, amelyek a modern nyugati felfogáshoz kapcsolódó, az ember kivételességének tudatán és az ember-természet hagyományos viszonyán alapuló konstrukciók megkérdőjelezését is előrevetítik.¹⁷

Bár az antropocén narratíva megjelenése óta számos kritikát kapott,¹⁸ úgy tűnik, a Crutzen-i definíció a legnagyobb hatású fogalmi kísérlet arra, hogy megragadhatóvá váljanak az antropogenikus hatások által dominált bolygónk komplex sajátosságai.¹⁹

Annak a gondolkodásnak az iránya, amely mérlegeli az ember mértéktelen környezetpusztítását, sok esetben etikai jellegű. Az emberek ugyanis úgy ítélik meg, hogy ami történik, az nem csupán kellemetlen, szerencsétlen vagy irritáló, hanem erkölcstelen, helytelen vagy egyenesen gonosz.²⁰

Ez a reakció pedig az etikai kategóriák alkalmazását eredményezte eddig nem megszokott területeken. Az etikai kategóriák ugyanis sokáig az emberre összpontosítottak, és csak korlátozottan alkalmazták azokat az emberi területeken kívül. A környezetpusztításra adott etikai válaszok nagy része is kétségtelenül emberközpontú, hiszen a környezetvédelmi aggodalmak nagy része joggal összpontosít az embereket érő károokra, vagy az emberi egészségre és jólétre gyakorolt káros hatásokra. Az emberközpontú környezeti etika így sokat segíthet abban, hogy megfogalmazza azokat az erkölcsi reakciókat, amelyeket sokan a környezeti károkozásra és pusztításra adnak.

Csakhogy, sok környezetfilozófus nem elégszik meg az emberközpontú környezeti etika válaszaival, hiszen álláspontjuk szerint éppen az „antropocentrikus” megközelítés hibáztatható a jelenlegi ökológiai válság kialakulásáért.²¹

¹⁵ OKSANEN, i. m., 1.

¹⁶ HORVÁTH Márk: Az antropocén kezdete. Meghatározási kísérletek és értelmezési viták a különböző antropocén értelmezések tükrében. *Kellék*, 2021/66, [HORVÁTH (1)], 91–106.

¹⁷ HORVÁTH Márk: *Az antropocén. Az ökológiai válság és a posztantropocentrikus természetkulturális viszonyok*. Prae, 2021, [HORVÁTH (2)] 19–34.

¹⁸ Az egyik legmeghatározóbb kritika a „kapitalocén narratíva.” A kifejezés az antropocénnel vitatkozó kifejezés, mivel az embert, az anthrophos-t a tőkével, a kapitalizmussal helyettesíti be. Ez a megközelítés a környezeti válságot nem az elvontan értett emberiségnek, hanem egy történetileg meghatározható társadalmi-gazdasági viszonyrendszernek, a kapitalizmusnak tulajdonítja. Fontos látni, hogy a kapitalocén-diskurzus nem a geológiai antropocén-elmélettel vitatkozik, hanem az antropocén történeti narratívájával: bírálata szerint a jelenlegi ökológiai válságot nem az emberiség okozza, hanem a nyugati politikai és gazdasági rendszerek, amelyek a környezeti javak és szolgáltatások elosztásának igazságtalan rendszereit rögzítik. Épp ezért, ha az ökológiai válságot az egész emberiségnek tulajdonítjuk, azzal az elmélet szerint elmoszuk a felelősök közötti óriási különbségeket és az individualizált felelősségre vonás lehetőségét. SCOBIE, Michelle: Framing Environmental Human Rights in the Anthropocene. In: Baber, Walter–May, James (Eds.): *Environmental Human Rights in the Anthropocene*. Cambridge University Press, 2023. 9–30. (DOI:10.1017/9781009039642.002)

¹⁹ HORVÁTH (2): i. m., 91.

²⁰ ELLIOT, Robert: Normative Ethics. In: Jamieson, Dale (Ed.): *A Companion to Environmental Philosophy*. Blackwell, 2001, 177–191.

²¹ Lásd a következő (1.2.) fejezetben említett környezetfilozófiai álláspontokat.

1.2. Az antropocentrizmus és az (emberi) jogok

Az „antropocentrizmus” *Hayward* definíciója szerint olyan hozzáállást, értékrendet vagy gyakorlatot jelent, amely az emberi érdekek kizárólagosságát hangsúlyozza, vagy azokat előnyben részesíti más fajok vagy a környezet érdekeinek vagy jólétének rovására.²²

Az antropocentrizmust tehát a környezeti etikában általában kritikai kifejezésként használják: az antropocentrizmus „legyőzése” annak a felismerését jelentette, hogy az ember nem a világegyetem középpontja, a teremtés célja, hanem csupán a természeti rend egyik része.

Bár az antropocentrizmus fogalma és jelentésrétegei igen összetettek,²³ kijelenthető, hogy az antropocentrizmus kritikájának képviselői bíráltnak minden olyan társadalmi képződményt, amely az emberi érdekeknek elsőbbséget tulajdonít. A joggal szemben megfogalmazott vád az, hogy a jogok és a törvények, amelyek az emberek által a társadalmi és földrajzi határok között elhelyezkedő emberi viselkedés szabályozása érdekében létrehozott jogrendszerektől függenek, antropocentrikusak, épp ezért, mivel a jog emberi eszköz, a környezet jogi védelme is mindig magában hordoz egyfajta antropocentrizmust.²⁴

Az ökológiai válság jogi megoldásainak keresése során épp ezért – a kritika képviselői szerint – el kell távolodnunk az antropocentrizmustól, mivel nem fenntartható és épp a válság kialakulását okozta az emberi érdekeknek a környezeti értékekkel szembeni előtérbe helyezése.

Az emberi jogok a környezetfilozófusok ezen antropocentrikus megközelítést elutasító nézete felől zavarónak tekinthetők.²⁵ Az emberi jogi ideológia nézetük szerint ugyanis olyan struktúrákat, gyakorlatokat és tevékenységeket támogat, amelyek a biológiai sokféleség csökkenéséhez, a globális felmelegedéshez, a szennyezéshez és a bolygó határainak átlépéséhez vezetnek, mivel a természet többi részével szembeni emberi felsőbbrendűségnek nevezett hozzáállást fejezi ki és igazolja. Az emberi jogok ugyanis az ember jogai, azok kizárólag azért illetik meg az embert, mert ember, ez pedig az embert a nem-emberek fölé helyezi, ezáltal igazolhatóvá teszi a természet többi részével szembeni kizsákmányoló emberi hozzáállást.

A környezetfilozófusok ezen vádjai történelmileg sem értelmetlenek, hiszen, ha az emberi jogok társadalmi, kulturális és gazdasági dimenzióját vizsgáljuk, a mérföldkönek számító nyilatkozatokban és egyezményekben arra utaló jelek láthatóak, hogy a természeti világot az erőforrások tárházának tekintik, és ezen erőforrások felhasználása végső során a szuverén államok kezében van.²⁶

A környezeti jogok meglévő megoldásai alapján szintén elmondható, hogy azok a legtöbb esetben antropocentrikus fókuszúak, mivel azok az emberi egészség és jólét érdekében hangsúlyozzák a környezet és az ökoszisztéma javainak és szolgáltatásainak hasznosságát.²⁷

²² HAYWARD, Tim: Anthropocentrism: A misunderstood problem. *Environmental Values* 1997/1, 49–63.

²³ MYLIUS, Ben: Three types of anthropocentrism. *Environmental Philosophy* 2018/2, 159–194. (DOI: 10.5840/envirophil20184564); DROZ: i. m., 25–49.

²⁴ DROZ: i. m., 39–40.

²⁵ AIKEN, William: Human Rights in an Ecological Era. *Environmental Values*, 1992/3, 191–203.

²⁶ Amint *Aiken* is rámutat, az ENSZ 1948-as Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának kezdetén az emberi jogokról szóló vita nem foglalkozott az ember és a környezet kapcsolatával, a hangsúly az emberi méltóság és jólét szempontjából alapvető szabadság- és jóléti jogokon volt. A deklarált jogok közül több olyan is volt, amely, ha minden nép teljes mértékben gyakorolná, káros környezeti következményekkel járna (például a tulajdonhoz, munkához, pihenéshez, szabadidőhöz, a megfelelő életszínvonalhoz való jog stb.) A 19. cikk kimondja, hogy a jogok korlátozásának egyetlen feltétele a „mások jogainak és szabadságainak megfelelő elismerése és tiszteletben tartása...”. Miből az látszik, hogy csak az emberi jogok erősítése korlátozhatja az emberi jogokat. AIKEN: i. m. 192–195.

²⁷ KOTZÉ, Louis: Human rights and the environment in the Anthropocene. *The Anthropocene Review*, 2014/1.3. 252–275. (DOI: 10.1177/2053019614547741)

Ezen tendencia alól csupán néhány kivételt lehet említeni, például Ecuador²⁸ és Bolívia²⁹ alkotmányos szabályozásait, amelyekben megjelenik a célkitűzés, hogy a környezetnek létjogosultságot adjanak arra, hogy fennmaradjon, megmaradjon, megőrizze és megújítsa életciklusait.

Ez tehát a kritika képviselői szerint azt eredményezi, hogy az antropocentrikus emberi jogok egyszerűen nem megfelelőek az ipari kapitalizmus gazdaságpolitikájával és hatalmi struktúráival való szembenézéshez.³⁰

Ehhez kapcsolódik az emberi jogi megközelítés további problémája: a fenntartható fejlődés paradigmájában az emberi jogokat gyakran használják fel arra, hogy a társadalmi-gazdasági fejlődést az ökológiai szempontok rovására előmozdítsák.³¹ olyan országokban, ahol alkotmányos joga van az embereknek a környezet védelmére a jelen és jövő nemzedékek javára, ott ezen rendelkezések révén olyan jogalkotási és egyéb intézkedések tehetők, amelyek biztosítják a természeti erőforrások ökológiailag fenntartható fejlődését és használatát, amennyiben ezen intézkedések a gazdasági és társadalmi fejlődést is előmozdítják. Ez lényegében lehetőséget teremt arra, hogy szembeállítsa a fenntartható fejlődést a társadalmi-gazdasági érdekekkel, mely utóbbi érdekek elsőbbséget élveznek.

Egy további nehézség az emberi jogi paradigmával, hogy a jogokon alapuló megközelítés individualisztikus, ami a Föld és rendszereinek holisztikus szemléletével ellentétes, miközben az antropocénre adott legnépszerűbb globális kormányzási modell, a Földrendszer-irányítás holisztikus és integrált választ kíván adni az antropocén komplex problémáira.³²

Ezért az antropocentrikus megközelítés kritikájának a konklúziója általában az, hogy az emberi jogok vagy nem játszanak szerepet a környezeti válság kezelésében, vagy egyenesen az emberi jogi ideológiát hibáztatja, mert az jogilag is „bebetonozza” az ember felsőbbrendűségét, és a felhasználható jóságok szintjére degradálja a természetet.

1.3. Biocentrikus és ökocentrikus perspektívát szem előtt tartó jogi megoldások

Az antropocentrizmus alternatívájaként a szakirodalom általában a biocentrizmust és az ökocentrizmust ajánlja. A biocentrizmus azt jelenti, hogy erkölcsi értékkel ruházunk fel minden élőlényt. Ezt individualisztikus irányzatnak is szokás hívni, amely az antropocentrizmushoz hasonlóan ragaszkodik ahhoz az etikai paradigmához, miszerint csak az individuumok képeznek erkölcsileg tisztelendő értéket. Az ökocentrizmus ezzel szemben holisztikus perspektívát ajánl: nemcsak az élőlényeket, hanem az egész ökoszisztémát, beleértve a természet abiotikus részeit is, morális státuszra méltónak tartja.³³

Az antropocentrikus megközelítést elutasító, ökológiai szemléletet képviselő jogi megoldásnak tekinthető a RoN-mozgalom (Rights of Nature) alapelveire való támaszkodás,³⁴ amely az elmúlt néhány évtizedben fokozatosan erősödő elismerést nyert, sokan úgy tekintenek a mozgalom eredményeire, mint amelyek jelentősen hozzájárulhatnak az ökológiai válság megoldásához. A RoN alapja az ökológiai igazságosság, amelynek tágabb fogalma azt állítja, hogy minden biotikus és abiotikus (érző és nem érző) nem emberi entitásnak részesülnie kell

²⁸ Ecuador alkotmánya elérhető: https://www.constituteproject.org/constitution/Ecuador_2021 (2024.10.11.).

²⁹ Bolívia Alkotmánya elérhető: https://www.constituteproject.org/constitution/Bolivia_2009 (2024.10.11.).

³⁰ KOTZÉ: i. m., 259.

³¹ CRAIG, Robin–BENSON, Melinda: Replacing Sustainability. *Akron Law Review*, 2013/46., 841.

³² KOTZÉ: i. m., 255.

³³ BÁNYAI Orsolya: Az élőlények jogalanyiságának környezeti etikai háttere. *Debreceni Jogi Műhely*, 2007/4.

³⁴ GILBER, Jeremie et al.: Understanding the Rights of Nature: Working Together Across and Beyond Disciplines. *Human Ecology*, 2023/51, 363–377. (DOI:10.1007/s10745-023-00420-1)

az igazságosságban más erkölcsi szereplőkkel szemben.³⁵ Ez pedig azzal jár, hogy az ember, mint erkölcsi cselekvő, nem foszthatja meg (legalábbis erősebb erkölcsi indok nélkül) ezen érző és nem érző lényeket a további létezésük és szaporodási képességük környezeti alapjaitól.

Az egyik gyakorlati megoldás a természet jogainak elismerésére az indiai Uttarakhand tartomány legfelsőbb bíróságához köthető: a bíróság az abiotikus rendszerek (gleccserek, folyók, patakok, tavak, dzsungel stb.) jogi gyámságát a tartományi hatóságok körébe utalta, és olyan jogi személyként ismerte el azokat, amelyek jogokkal és kötelezettségekkel rendelkeznek.³⁶

A másik megoldás az alkotmányos, természethez fűződő jogok elismerése; ennek egyik példaként Ecuador 2008-ban módosította alkotmányát, elismerve, hogy a Földanyának joga van a létezésének fenntartásához és a regenerálódásának tiszteletben tartásához.³⁷ Ezen jogokat az alkotmány szövege szerint bárki érvényesítheti azáltal, hogy felszólítja a hatóságokat a jogok betartására. Ezen alkotmánymódosítás alapján azóta több sikeres, RoN-alapú per is indult, amelyek két széles körben ismert példáját a bevezetőből is megismerhettük.³⁸

A RoN elmélet és annak gyakorlati alkalmazhatósága egyelőre fiatal lábakon áll, de látszódnak arra vonatkozó tendenciák, hogy fokozatosan beépül egyes államok jogalkalmazási gyakorlatába, jelenleg világszerte több mint 150 kezdeményezés erősíti a RoN-t.³⁹

Az alkotmányos rögzítést hangsúlyozza az a biocentrikus nézőpontot képviselő megoldás is, amely a biodiverzitás alkotmányba való beemelése mellett foglalt állást.

A biológiai sokféleség védelme ugyanis nemcsak a „nem emberi” környezet egészséges fenntartásához, hanem közvetve az ember számára, az ökológiailag fenntartható társadalom szempontjából is fontos. A biológiai sokféleség védelme biztosítja, hogy az emberiség továbbra is rendelkezzen minőségi élelmiszerforrásokkal, emellett az orvosi kutatás, az új gyógyszerek felfedezése és fejlesztése szempontjából is kiemelt jelentőségű a fenntartása. Az ember is függ a biológiai sokszínű és ökológiailag kiegyensúlyozott környezettől az oxigén- és üvegházhatású gázok légköri szabályozása, a víztisztítás, a talaj trágyázása és a talajvíz feltöltése szempontjából.⁴⁰

Az antropocén korszak tudományos koncepciója és a környezeti etika antropocentrizmussal szembeni kritikája az ember környezetpusztítással kapcsolatos felelősségének végiggondolását teszi szükségessé. Az emberi jogi megközelítés az emberi felelősség kérdéseire részben válaszol, ugyanis, mint alább látható lesz, az éghajlatváltozás aktuális emberi áldozataira hívja fel a figyelmet, és a nagy kibocsátó vállalatokat, valamint a nem kellően klímatudatos államok felelősségét kéri számon. Vannak azonban olyan áldozatok, amelyek az emberi jogi megközelítés révén láthatatlanok maradnak: a környezet nem emberi létezői, ezen nem emberi létezők érdekeinek fokozottabb figyelembevétele és a szemléletváltás, amelyet ez megkövetel, a környezeti etika egyes képviselői szerint megoldás lehet a globális ökológiai válságra.

2. Az éghajlatváltozás emberi jogi megközelítésének relevanciája

³⁵ BHAKUNI, Himani: Perspective Beyond Anthropocentrism – Health Rights and Ecological Justice. *Health Hum Rights*, 2021/2, 7–12.

³⁶ *Lalit Miglani v. State of Uttarakhand & Others*, High Court of Uttarakhand Order on Miscellaneous Application CLMA 3003/17, March 30, 2017.

³⁷ Ecuador alkotmánya elérhető: lásd 22. lábjegyzet.

³⁸ KAUFFMAN: i. m., 130–142.

³⁹ GILBER: i. m., 375.

⁴⁰ BRUCKERHOFF, Joshua: Giving Nature Constitutional Protection: A Less Anthropocentric Interpretation of Environmental Rights. *Texas Law Review*, 2008/3, 615–646.

Az emberi jogi megközelítésre áttérve, a következő rész abba az 1970-es évek óta tartó folyamatba enged betekintést, amelynek során az éghajlatváltozás emberi jogi megközelítése fokozatosan teret nyert mind a globális éghajlatpolitikában, mind a bíróságokon, mind pedig az éghajlatváltozás jogi megoldásaival foglalkozó kutatók körében.

2.1. Emberi jogok a globális éghajlatpolitikában

Az éghajlatváltozásra vonatkozó globális éghajlatpolitika alapelvei között sokáig egyáltalán nem jelent meg az emberi jogi narratíva. Az éghajlatváltozással kapcsolatos politikai gondolkodásban a közelmúltig két megközelítés dominált.⁴¹ Egyfelől, a közgazdászok kölcsönhaszon elemzéssel történő és a nettó haszon maximalizálására törekvő megközelítése, amely ennek mentén igyekszik kialakítani a legoptimálisabb éghajlatpolitikát. Másrészt, a politikai vezetők államok közötti tehermegosztásra összpontosító, és az éghajlatváltozás gazdasági költségeit ennek mentén szétosztani kívánó megközelítése.

Az időjárással kapcsolatos katasztrófák sorozata (a Sandy szupervihartól, a Haiyan tájfuntól és a Pam ciklontól kezdve a pakisztáni hatalmas áradásokon, az etiópiai bénító szárazságon és a közép-európai hóhullámokon át) azonban világszerte rávilágított az éghajlatváltozás emberi áldozataira.⁴² A fejlett országokban az ilyen események jelentős anyagi és infrastrukturális károkat, sérüléseket és egyes esetekben emberéleteket követelnek. A szélsőséges időjárási katasztrófák halálos áldozatainak száma gyakran nagyobb a fejlődő országokban, ahol a súlyos viharokhoz, árvizekhez vagy aszályokhoz hasonló események lakásokat is lerombolhatnak, veszélyeztetik az élelmiszerellátást és a tiszta vízhez való hozzáférést, valamint megfosztják az embereket a megélhetésüktől. Ezek az időjárással kapcsolatos katasztrófák – amelyek az előrejelzések szerint az éghajlatváltozás miatt még súlyosabbá és gyakoribbá válnak – nyilvánvalóan kihatnak az emberi jogok érvényesülésére: amint az ENSZ Emberi Jogi Tanácsa 7/23. sz. határozatában elismerte, az „éghajlatváltozás messzemenő fenyegetést jelent az emberekre és közösségekre világszerte, és hatással van az emberi jogok teljes körű gyakorlására.”⁴³

Az emberi jogi nézőpont a költséghaszon-elemzésre építő közgazdasági megközelítést azért utasítja el, mert az megengedi, hogy egyesek nagyon nagy károkat szenvedjenek el, ha mások összességében többet profitálnak belőle.⁴⁴ Másrészt a nemzetközi éghajlatváltozási tárgyalások során uralkodó, a fizető félre összpontosító megközelítést is megkérdőjelezi, amikor arra hív, hogy arra összpontosítsunk, hogy kik szenvednek az éghajlatváltozás következtében, és hogyan lehetne megelőzni a szenvedésüket. Bár nem tagadja, hogy szükséges beszélni a mérséklés és alkalmazkodás költségeinek elosztásáról, de úgy véli, a hangsúlyt a következő két cél megvalósítására kellene helyezni. Először is, számot kell adni arról, hogy mit kell tennünk az éghajlatváltozással kapcsolatban – nevezetesen, hogy megakadályozzuk, hogy az éghajlatváltozás aláassa az emberi jogokat. Továbbá célja, hogy meggyőző indokot szolgáltatson arra, hogy miért kell mindannyiunknak viselnünk a mérséklés és az alkalmazkodás költségeinek méltányos részét: ha ezt nem tesszük, hozzájárulunk valaki emberi jogainak megsértéséhez.

⁴¹ BELL, Derek: Climate change and human rights. *WIREs climate change*, 2013/4, 159–170. (DOI: 10.1002/wcc.218)

⁴² PEEL, Jacqueline–OSOFSKY, Hari: A Rights Turn in Climate Change Litigation? *Transnational Environmental Law*, 2018/7, 37–67. (DOI: 10.1017/S2047102517000292)

⁴³ Az ENSZ Emberi Jogi Tanácsának 7/23. számú határozata, https://www.unccllearn.org/wp-content/uploads/library/a_hrc_res_7_23.pdf (2024.10.11.)

⁴⁴ BELL: i. m., 159.

Az ENSZ Emberi Jogi Főbiztosságának (OHCHR) éghajlatváltozásról és emberi jogokról szóló tanulmánya kifejti,⁴⁵ hogy széleskörű nemzetközi egyetértés van a tekintetben, hogy az éghajlatváltozás általában negatív hatással van az emberi jogok megvalósulására. Bár az egyetemes emberi jogi szerződések nem tartalmazzak külön jogot a biztonságos és egészséges környezethez, amelyet az éghajlatváltozás fenyegethet, a tanulmány hangsúlyozta, hogy az ENSZ valamennyi emberi jogi szerződéses szerve elismeri a kapcsolatot a környezet és egy sor emberi jog megvalósulása között. Az élethez, az egészséghez, az élelemhez, a vízhez, a megfelelő lakhatáshoz, valamint az önrendelkezéshez való kollektív jog, továbbá az információhoz való hozzáférésre és a környezeti kockázatokkal kapcsolatos döntéshozatalban való részvételre vonatkozó eljárási jogok megvalósulásának mind feltétele az egészséges környezethez való jog érvényesülése. Emellett az éghajlatváltozás által súlyosbított környezeti katasztrófák széles körben érinthetik az emberi jogokat, például a halálesetek, betegségek, alultápláltság (élethez való jog, egészséghez való jog), élelmezésbiztonság (élelemhez való jog), vízkészletekre gyakorolt hatás és a biztonságos ivóvízhez hozzáférés veszélye miatt (vízhez való jog), bizonyos területek lakhatatlanná válása miatt (megfelelő lakhatáshoz való jog). Az OHCHR tanulmánya az éghajlatváltozás emberi jogokra gyakorolt általános hatásai mellett azt is megállapította, hogy a hatások egyenlőtlenül oszlanak meg: az éghajlatváltozás hatásait a lakosság azon részei fogják leginkább érezni, akik már most is kiszolgáltatott helyzetben vannak olyan tényezők miatt, mint a nem, az életkor, a kisebbségi státusz vagy a fogyatékosság.⁴⁶

Globális szinten is súlyos egyenlőtlenség figyelhető meg:⁴⁷ az alacsony jövedelmű országokat, amelyek a legkevesebb üvegházhatású gázt termelik, jobban érinti az éghajlatváltozás, mint a magas jövedelmű országokat, amelyek lényegesen nagyobb mennyiségű üvegházhatású gázt termelnek, mégis kevésbé érintettek. Ráadásul az alacsony jövedelmű országok sokkal kevésbé képesek alkalmazkodni az éghajlatváltozáshoz, mint a magas jövedelmű országok. Ennek következménye, hogy az éghajlatváltozás legsúlyosabb hatásait azok fogják érezni, akiknek a jogvédelme már most is bizonytalan, mivel az éghajlatváltozás a világ legszegényebb országaiban érezhető leginkább, ahol az alapjogvédelem egyébként is gyenge lábakon áll. Emiatt azon népességcsoportok, amelyeknek gyengén védettek a jogai, kevésbé vannak felkészülve az éghajlatváltozás hatásainak megértésére, a hatásokra való felkészülésre, valamint kevésbé lesz hatékony a lobbijuk is a kormányzati vagy nemzetközi fellépés iránt, miközben nincsenek erőforrásaik a várható hatásokhoz való alkalmazkodásra sem.⁴⁸

A globális éghajlatpolitikában a fentiek eredményeképp ma már evidenciának tekinthető, hogy a klímaváltozás hatással van az emberi jogokra. Az ezzel foglalkozó szakirodalom és a klímakövetelések érvényesítését célzó joggyakorlat egyaránt használja az emberi jogi nyelvezetet és határozottan mutat rá arra, hogy a klímaváltozással összefüggésben számos emberi jog sérelme merül fel.

Ennek a „hatásnak” az evidenciaként való kezelhetősége azonban nem jelenti azt, hogy az éghajlatvédelmi perekben az emberi jogi érvekre való hivatkozás is hasonló evidenciaként lenne értékelhető.

⁴⁵ Az ENSZ Emberi Jogi Főbiztosságának (OHCHR) éghajlatváltozásról és emberi jogokról szóló tanulmánya elérhető: <https://www.refworld.org/reference/themreport/unhrc/2009/en/65384> (2024.10.11.)

⁴⁶ Annual Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights and reports of the Office of the High Commissioner and the Secretary-General, 5.

⁴⁷ LEVY, Barry-PATZ, Jonathan: Climate Change, Human Rights and Social Justice. *Annals of Global Health*, 2015/3, 310–322. (DOI: 10.1016/j.aogh.2015.08.008)

⁴⁸ HUMPREYS, Stephen: *Human Rights and Climate Change*, Cambridge University Press, 2009, 1. (DOI: 10.1017/CBO9780511770722)

2.2. Emberi jogok a bíróságokon

Az éghajlatváltozással összefüggésben emberi jogi jogsérelemre való hivatkozás a bíróságokon először 2005-ben, a Kanada inuit őslakosai nevében az Amerika-közi Emberi Jogi Bizottsághoz benyújtott petíciójában jelent meg. Ez az első kísérlet volt arra, hogy az éghajlatváltozás által okozott károk orvoslására irányuló igényt emberi jogi szempontból megfogalmazzák.⁴⁹ Az inuitok petíciója részletesen bemutatta, hogy az éghajlatváltozás hogyan befolyásolja már most is, és hogyan fogja veszélyeztetni a jövőben az inuitok emberi jogait az emelkedő hőmérséklet és a jégtakaró további olvadása miatt, amelytől kultúrájuk, identitásuk és gazdaságuk függ.

2015-ben a pakisztáni Lahore-i Legfelsőbb Bíróság egyik bírása „történelmet írt” azzal a megállapításával, hogy a pakisztáni kormány késlekedése az ország éghajlat-politikai keretrendszerének végrehajtásával összefüggésben sérti az állampolgárok alapvető jogait.⁵⁰

Néhány hónappal a pakisztáni döntés meghozatala előtt, lényegesen nagyobb médiafelhajtás közepette kötelezte arra a hágai kerületi bíróság a holland kormányt, hogy szigorúbb intézkedéseket fogadjon el az üvegházhatású gázok kibocsátásának csökkentésére,⁵¹ csak hogy ebben az ügyben a bíróság nem állapította meg a kérelmezők emberi jogainak megsértését, bár komolyan megfontolta az emberi jogokon alapuló érveket és azokat értelmező eszközként használta annak a kérdésnek a vizsgálata során, hogy a holland kormány megsértette-e az Urgenda Alapítvánnyal és a holland lakossággal szembeni gondossági kötelezettségét.

2021-ben Neubauer és társai Németország elleni ügyében a német szövetségi alkotmánybíróság megállapította, hogy az éghajlatvédelmi intézkedéseknek a jövő generációkra való halasztása sérti a német szövetségi alaptörvény 2. cikkének (1) bekezdésében védett alapvető szabadságjogokat.⁵²

A közelmúlt, bevezetőben is említett, az Emberi Jogok Európai Bírósága Klímaseniorok Svájc elleni ügye⁵³ pedig szintén arra enged következtetni, hogy a bíróságok komolyan megfontolják az alapjogi érvek klímaügyekben való alkalmazhatóságát. Mivel az Emberi Jogok Európai Egyezménye (EJEE) nem rendelkezik kifejezetten az egészséges környezethez való jogról, az EJEB előtti éghajlatváltozási ügyek felperesei jellemzően az EJEE 2. és 8. cikkeire támaszkodnak, ezt a módszert a köznyelv az alapjogok „zöldítésének” hívja, mivel ilyen

⁴⁹ Az inuit közösségeknek az Amerika-közi Emberi Jogi Bíróság előtti 2015-ös petíciója és a döntés elérhető: <https://climatecasechart.com/non-us-case/petition-to-the-inter-american-commission-on-human-rights-seeking-relief-from-violations-resulting-from-global-warming-caused-by-acts-and-omissions-of-the-united-states/> (2024.10.11.)

⁵⁰ Az Ashar Leghari kontra Pakisztán döntés: Case No: W.P. No. 25501/2015. (https://climatecasechart.com/wp-content/uploads/non-us-case-documents/2015/20150404_2015-W.P.-No.-25501201_decision.pdf) (2024.10.11.)

⁵¹ Az Urgenda Alapítvány kontra Hollandia döntés, C/09/456689/HA ZA 13-1396: <https://www.globalhealthrights.org/wp-content/uploads/2016/03/Urgenda-Foundation-v-State-of-Netherlands.pdf> (2024.10.11.)

A döntésről szóló magyar nyelvű összefoglaló: SÜLYÖK Katalin: A Klímaperek kihívásai és sikerei – az Urgenda-ítélet tanulságai. *Közjogi Szemle*, 2020/1, 1–7.

⁵² Beschluss des Ersten Senats vom 24. März 2021 – 1 BvR 2656/18 – 1 BvR 78/20 – 1 BvR 96/20 – 1 BvR 288/20, https://climatecasechart.com/wp-content/uploads/non-us-case-documents/2021/20210324_11817_order-1.pdf (2024.06.04.). A döntés magyar nyelvű összefoglalója: SÜLYÖK Katalin: Klímaperek trendjei nemzeti bíróságok és a nemzetközi bírói fórumok gyakorlatában. *Társadalmi Reflexió Intézet*, 2022. <https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/84995> (2024.06.04.); BÖGÖS Fruzsina: Az éghajlatváltozással kapcsolatos perek jelene és jövőjének lehetséges irányai. *Közjogi Szemle*, 2023/1, 115–138. (DOI: 10.54200/kt.v3i1.52)

⁵³ Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland, Application no. 53600/20. <https://hudoc.echr.coe.int/eng-press?i=003-7919428-11026177>; (2024.10.11.)

A döntés magyar nyelvű összefoglalója: LUX Ágnes: Kétarcú döntés Strasbourg-ban. *JTI Blog*, 2024. április 18. <https://jog.tk.hu/blog/2024/04/ketarcu-klimadontes-strasbourg> (2024.10.10.)

esetekben a már meglévő, alapjogi sérelmekkel összefüggésben sikeresen használt alapjogoknak a megsértését környezeti ügyekben vizsgálják a bíróságok.

Mindazonáltal jelen írásnak nem célja, hogy a klímaperek során alkalmazott emberi jogi érvek hasznosulását vizsgálja, így a továbbiakban az éghajlatváltozás emberi jogi megközelítésére az ezzel foglalkozó szakirodalom teoretikus szemüvegén keresztül tekintek rá.

2.3. Mi adja az emberi jogi megközelítés vonzerejét?

Ahhoz, hogy megérthessük, hogy az éghajlatváltozás emberi jogi megközelítésének hívei mit tartanak a nézőpont vonzerejének, szükséges az emberi jogok eltérő filozófiai megközelítéseiből származó konzekvenciákat figyelembe venni.

A kortárs, emberi jogokkal foglalkozó filozófia két legnagyobb kihívása ugyanis az emberi jogok fogalmi tisztázása és igazolása, amely kapcsán véget nem érő vitát folytatnak egymással az emberi jogok morális és politikai felfogásának képviselői.⁵⁴

Az emberi jogok politikai koncepciói egy vagy több konstitutív politikai funkciót tulajdonítanak az emberi jogoknak, így e megközelítésben az emberi jogok inkább a politikai intézmények értékelésére szolgálnak, mint az egyéni magatartásra – ezt az értelmezést tükrözi a nemzetközi jog uralkodó értelmezése is, mivel az az államokat tekinti az emberi jogok tiszteletben tartására vonatkozó kötelezettség hordozóinak. A politikai felfogás szerint az emberi jogok megértésének az emberi jogok gyakorlatán kell alapulnia.

Az emberi jogok politikai felfogását tükrözik a klímaperekben alkalmazott emberi jogi érvek is: amikor a felperesek az emberi jogi érveket arra használják, hogy az államon számonkérjék az általa vállalt, nem kellően ambíciózus kibocsátáscsökkentési intézkedések meghozatalát, nem elvont morális érvekre támaszkodnak, hanem a nemzetközi politikában már rögzített célkitűzések megvalósítását igyekeznek kikényszeríteni az emberi jogok segítségével.

Az emberi jogok morális megközelítésének nevezett ortodox felfogások szorosabban kötődnek a természetes jogok hagyományához. Azt vallják, hogy legalább néhány politikai és jogszabályok által elismert jog igazolása analóg erkölcsi jogokon alapul. A nézőpont képviselői elutasítják az emberi jogok szerepének a politikai területre való korlátozását, és támogatják az emberi jogoknak a különböző értékekre (úgy mint az autonómia vagy az egyenlőség) támaszkodó filozófiai elméleteit. Épp ezért fordulhat elő az, hogy két, az emberi jogi megközelítés mellett elkötelezett, de eltérő fókuszú választó teoretikus egymásnak teljesen ellentmondó állításokat tesz arról, hogy mik azok az emberi jogok, és melyek a főbb funkcióik.⁵⁵

A klímaváltozás emberi jogi megközelítését támogató szakirodalmi források, mint azt látni fogjuk, többségében az emberi jogok morális felfogásából következő érveket szolgáltatnak a nézőpont alkalmazhatóságának alátámasztására.

Amy Sinden⁵⁶ abból indul ki, hogy minden századnak megvan a maga meghatározó erkölcsi kérdése. A 20. században a meghatározó erkölcsi rossz a megbélyegzett csoportok alárendelése volt, ezen rossz elleni küzdelmekre irányuló erőfeszítések a század közepén tetőztek, amikor az amerikai polgárjogi mozgalom jelentős sikereket ért el, és ezzel világszerte felszabadító mozgalmak elindítását inspirálta. Ekkor a világ vezetői együtt tudtak működni a világbéke előmozdítását célzó politikai és gazdasági intézményekben. A törekvések eredménye az emberi

⁵⁴ Ernst, Gerhard–Heiling, Jan-Christoph (Eds.): *Philosophy of Human Rights – Contemporary Controversies*. de Gruyter & Co., Berlin, 2012. (DOI: 10.1515/9783110263886)

⁵⁵ NICKEL, James: Assigning Functions to Human Rights: Methodological Issues in Human Rights Theory. In: Etinson, Adam (Ed.): *Human Rights: Moral or Political?*, Oxford University Press, 2018, 145–159.

⁵⁶ SINDEN, Amy: Climate Change and Human Rights, *Journal of Land, Resources & Environmental Law*, Temple University Legal Studies Research Paper No. 2008-49. [SINDEN (2008)] (DOI: 10.2139/ssrn.984266)

jogi normák második generációjának elfogadása, amit nagyrészt a holokaust borzalmi tápláltak.

A 21. század legmeghatározóbb morális kérdésének *Sinden* az éghajlati válságot tartja, mivel ez a gyenge hatalmas általi kizsákmányolásának története: annak ellenére, hogy az emberiség egészének ügye, másik oldalról a bűnösség és sebezhetőség tekintetében megoszt bennünket.⁵⁷ a foszilis tüzelőanyagokat gondtalanul égető gazdagok és hatalmasok miatt súlyos erkölcsi kötelességek hárulnak a szegényekre és erőtlenekekre, akiknek a hozzájárulása a bolygót felmelegítő gázokhoz elenyésző, mégis ők az irányíthatatlanná váló éghajlat elsődleges áldozatai.

A morális kérdések a jog elmélyült válaszát igénylik, és a 21. században az emberi jogok jelentik a jog legjobb válaszát a súlyos, felfoghatatlan mértékű és szerteágazó morális vétségekre, mivel az emberi jogok a gyenge hatalmas általi kizsákmányolásának a jog eszközeivel történő legerősebb elítélését jelentik.⁵⁸

Ez összefügg az emberi jogok másik fontos szerepével, miszerint „retorikailag az abszolutizmus auráját hordozzák magukban” – a rendes jog felett és azon kívül állnak, ami lehetővé teszi a független igazságszolgáltatás számára, hogy felülbírálja a törvényhozó és a végrehajtó hatalom rendes jogalkotását. Éppen ezért tehát – az érv szerint – amennyiben a klímaváltozást emberi jogi küzdelemként fogjuk fel, ez lehetőséget teremt arra, hogy azon politikai erő ellen lépünk fel, amelyek továbbra is fenntartják és súlyosbítják az éghajlati válságot.⁵⁹

Derek Bell az éghajlatváltozás emberi jogi megközelítésének vonzerejét abban látja, hogy az egyfelől az egyes ember által elszenvedett károkra összpontosít, ezáltal „emberi arcot ad az éghajlatváltozásnak,” másrészt, ha valamit emberi jogi problémaként jellemzünk, az más kérdésekhez képest felértékeli a helyzetét, ezáltal a probléma erkölcsileg sürgetőbbé válik. Továbbá az áldozatokra irányítja a figyelmet, és követeli érdekeik védelmét.⁶⁰

Kotzé az antropocentrizmus vádját szem előtt tartó emberi jogi megközelítés szerepét hangsúlyozza, mivel úgy látja, az antropocén korszakban a túlélésért folytatott küzdelemben az emberiség jövője azon múlik, hogy hogyan tud válaszolni arra a számtalan kihívásra, amelyet ebben a korszakban előidézett. A túléléshez pedig kulcs lehet, hogy az emberiség bizonyos „küszöbértékekhez” ragaszkodik, és azokon belül marad, amelyek egyfelől morális küszöbértékek, másrészt bio- és geofizikai eredetűek. Az emberi jogok szerepe az antropocénban azért fontos, mert bár nem túlságosan „jártasak” a bio- és geofizikai küszöbértékek meghatározásában, viszont olyan kötelességeket, jogosultságokat, erkölcsi határokat és kormányzási kötelezettségeket állapíthatnak meg, amelyek megteremtik egy olyan jogi normatívás alapját, amely reagál a bio- és geofizikai küszöbértékekre, és azokkal együtt képes hatást gyakorolni annak érdekében, hogy az antropocénban való túlélés esélyeit növelje.⁶¹

Az emberi jogok vonzereje így *Kotzé* szerint abban rejlik, hogy képesek átalakítani a társadalmat, számos társadalmi-politikai, jogi és gazdasági intézményt. Ez a vonzerő pedig a bizonytalanság viszonyai között fokozódik, mivel az emberek ilyenkor még inkább hajlamosak a háttérben meghúzódó értékekre támaszkodni a döntés alapjául szolgáló szabályok meghatározásakor.

3. Következtetések

⁵⁷ SINDEN (2008): i. m., 6.

⁵⁸ SINDEN (2008): i. m., 20.

⁵⁹ SINDEN, Amy: A Human Rights Framework for the Anthropocene. In: Manzano–Borras: i. m., 132–152. [SINDEN (2019)] (DOI: 10.2139/ssrn.3351226)

⁶⁰ BELL: i. m., 168.

⁶¹ KOTZÉ: i. m., 271.

Az említett szerzők, mint az láthatóvá vált, többségében az emberi jogok morális felfogásából kiindulva hangsúlyozzák az emberi jogi megközelítésnek az éghajlatváltozással összefüggésben való fontosságát.

A fentiekből azonban az is láthatóvá válik, hogy a környezeti etika antropocentrikus kritikája az emberi jogok morális megközelítését veszi célba: azt az antropocentrikus fókuszot bírálja, amely a morális mérlegről leahagyja a nem emberi létezőket, ezáltal az ökológiai válságnak csak az emberi áldozataira fókuszál. Az emberi jogok morális megközelítésének hívei ezért, amikor az emberi jogok ökológiai válsággal összefüggésben való érdemeit hangsúlyozzák, nem tehetik meg, hogy ezt a bírálatot figyelmen kívül hagyják. Ugyanakkor fontos elismerni, hogy jelenleg az emberi jogi nyelvezet jelenti a jog legjobb morális választát az éghajlatváltozás emberi áldozatainak képviselőjére.

Ez az érv pedig összefügg egy további, az éghajlatváltozás emberi jogi megközelítése melletti érvvel, amelyet *William Aiken* után nevezzünk a „turistaút érvének.”⁶² Ez azzal a jelenséggel függ össze, hogy az emberi jogi narratívának a nemzetközi fórumokon (mind a nemzetközi éghajlatpolitikában, mind a bíróságokon) való előretörése miatt úgy tűnik, hogy jelenleg ez kínálja a legjobb esélyt arra, hogy a környezetvédelemmel kapcsolatban egy működő, életképes gyakorlatot alakítsunk ki. Azáltal ugyanis, hogy a környezeti felelősséget az emberi jogokra alapozzuk, a nemzetközi fórum döntéshozói által használt nyelven vehetünk részt a vitában, így esélyünk lesz a konkrét politika befolyásolására. Egy olyan környezetvédő álláspont azonban, amely az emberi jogi megközelítést elutasítja, nem kalkulál azzal a rizikóval, hogy könnyen marginalizálódhat, az érvei nem tudnak hatást kiváltani, mivel nem a jelenlegi döntéshozók nyelvén szólnak. *Aiken* szerint ugyan elképzelhető, hogy az ökológiai válság nyomán eljön egy olyan posztindusztriális, zöld, decentralizált, komunitárius korszak, amikor az emberi jogi nyelvezetre már nem lesz szükség, addig azonban az emberi jogi megközelítés egy óvatos, hatékony és gyakorlatias megközelítést nyújt.

Ez a megközelítés egyértelműen a politikai döntéshozók relevanciájában értelmezi az emberi jogok szerepét, nem az egyéni magatartásra fókuszál. A környezetfilozófia vádjaira a politikai megközelítés a turistaút elvén továbbmenve azt az érvet is felhossa időnként, miszerint empirikus kutatások támasztják alá, hogy azon országokban, ahol a környezeti emberi jogokat alkotmányos szintre emelik, annak nyomán a társadalomnak a természeti értékek melletti elköteleződése is erősödik.⁶³

A dolgozat nem törekedett arra, hogy állást foglaljon az emberi jogok bizonyos felfogása mellett, emellett azt a megközelítést sem vallja magáénak, amely az ökológiai válságban az ember szerepének újraértékelésére tekintettel az emberi jogi megközelítést elveti. Elkötelezett marad az éghajlatváltozás emberi jogi megközelítésének hangsúlyozása mellett, viszont fontosnak látta jobban megvilágítani, hogy milyen összefüggésekben értelmezhetőek az emberi jogok szerepe felőli vita keretei, és melyek ennek a megközelítésnek a határai. Fundamentális kihívásnak tekinthetők az emberi jogok antropocentrizmusára rávilágító bírálatok, amelyeket nem lehet figyelmen kívül hagynia az éghajlatváltozás emberi jogi megközelítését támogató szakirodalomnak, mindamellett a bírálat képviselői nehezen tudnák tagadni az emberi jogok jelenlegi hasznosságát a klímaváltozás elleni harcban.

Az európai jogász épp ezért meglátásom szerint akkor jár el helyesen, ha használja a meglévő hatékony eszközöket az ökológiai válság elleni harcban, mindeközben nyitott marad olyan, a jelenlegi keretek között még egzotikusnak tűnő jogi megoldásokra is, amelyek a jövőben várhatóan fokozottabban előkerülnek majd a hétköznapi jogalkotási és jogalkalmazói vitákban.

⁶² AIKEN: i. m., 201.

⁶³ KOTZÉ: i. m., 253.